

В. Д.

Сучасний стан російського православ'я

На основі: 1. Siegbert Riethmeister: Kirchenwirren unter den Ausländern (Stimmen der Zeit 1933, ст. 44-50; 182-188). — 2. Володимир Соловєв: Росія і вселенська Церква, Львів 1906 (Відбитка „Ниви“). — 3. M. d'Herbigny S. J. — A. Deubner: Évêques russes en exil (Orientalia Christiana XXXI. 1931). — 4. Ks. J. Urban T. J. Współczesny stan prawosławia. (Pamiętnik II. Konf. kapł. w Pińsku ст. 26-45).

»Церква, яка сама є частиною держави „царства міра сего“, абдикує зі своєї місії і мусить поділяти долю всіх царств сего світа“.

В. Соловєв: Росія і всел. Церква.

Правдива Христова Церква се суспільність видима у своїм соціальному, сентралізованому організмі, а разом надприродна з огляду на свою ціль. Як така не може бути складовою частиною чисто земської спільноти — держави; навпаки, держава може бути складовою частиною Церкви у матеріальному розумінні (члени), і завжди мусить бути підпорядкована правдивій Христовій Церкві, бо: „societates se habent inter se, sicut earum fines“. Як заховання сего порядку се один зі знаків правдивості Церкви, так відвернення сего порядку се один з певних знаків, що так устроєна релігійна спільнота не є інституцією заложеною нашим Спасителем. Така церква, як слушно замічає Соловєв, „абдикує зі своєї надприродної місії, стаєся чисто земським стоваришенням, складовою частию „царства міра сего“, а в послідовності її доля нерозривно звязана з трівкістю державного організму. Замітка Соловєва точно сповнилася у долі православної Церкви, невідлучно звязаної з судьбою царату. З хвилиною, коли державний закон оголосив світську власть опікункою догм пануючої віри і сторожем ладу у „казьонній“ Церкві, православна церква показала свою анемію; відлучена від життєдайного, скріпляючого духові сили центру-Риму, православна церква підлягла скорому розкладовому процесові до тої міри, що щоби зберегти свою бодай зовнішню єдність мусіла шукати помочі у „царстві міра сего“. „Його Величество“ станув на сторожі церковної єдності з піднесеним мечем, готов роздавити голову кожному, що осмілився видобути з під духовного гнету того „православ'я“ устанавленого не так за помічку

св. Духа, як радше карних законів російської держави. Але, як каже Аксаков: „там, де нема єдності живої і внутрішньої, там зверхня цілість може піддержуватися лише насильством і фалшом“. І так дійсно було. Ніхто не міг піднести голосу проти фалшу православія, бо йому відповідано тюрмою; тюрмою гашено бажання людської душі, каже Аксаков, тюрмою доказувано правдивість православія, тюрмою відповідано на питання розбудженої релігійної думки. Ніде, каже Соловєв, не було такого ляку перед правдою, ніде так великого сервілізму церковної єрархії, ніде „спасительна брехня“ не практикувалася на так широку скалю, як саме у казньонім царськiм православію. Православна Церква стала державною, царською інституцією і як така, поділила долю інших державних інституцій російської імперії після її розвалу. Розпався на куски великий гігант — царат — і своїм румовищем зовсім розторочив слабосиле своє диття — право- чи пак царє-славіє. Розбилося воно як черепяний горнець, що „до часу носив воду“. Зовнішня єдність штучно відживлювана та піддержувана царатом — зникла разом з ним; осталися черепки, що ждуть на мужа провидіння, що зумівби їх склеїти в цілість та привернути життя. Сей муж провидіння — не хто інший, як св. Петро, що по кінець віків живе у своїх Наслідниках. Певно, що прийде час, і сьогоднішні розбитки-черепки зединаються з живим організмом католицької Церкви. Се певне; Христове „да вси єдино будуть“ не є інефісах. Але коли і як — не наша річ судити, бо дивні дороги, якими провадить Христос свою Обручницю-Церкву; а Єго дороги — не наші дороги. — Якраз предметом сеї статті є унагляднити сей застрашаючий хаос, у якому знайшлося православіє по війні так на терені бувшої Росії, як і поза її межами.

І. Стан православія у большевицькій Росії

Якраз тепер відгриваєся на терені бувшої царської Росії трагічний фінал великої драми, що її переживає православна церква під большевицьким ярмом. 1917 рік виставив православну церкву на великі й сильні політичні, соціальні та духові потрясення. Російська церква була суцною частю державного організму, її життя було стисло звязане з державним життям. Тимто переміна державного й соціального устрою у державі не могла залишитися без сильного впливу на життя й розвій самого православія. Петро Великий основуючи Петроград пробив „вікно“ до Європи. Крізь се вікно вдерся у Росію модерний воздух західної цивілізації, що силою своїх впливів не обмежився ли-

ше до устрою армії й держави, але й реформаторським духом обняв і православну церкву. Православна церква, що досі жила самостійним життям, знизилася до ролі державної інституції. Кожний російський духовний, чи священник, чи митрополит, став звичайним урядником означеної державної категорії. Духовна православна єрархія фактично зникла. На спосіб протестантських князів Петро забажав найвищої гідности не лише у державі, але й у церкві. 1721. р. покликав до життя „Святий Синод“, зложений так з духовників, як і світських, що був на ділі замаскованим міністерством. Церквою почав правити світський чоловік; єрархія церковна була лише податливим, німим знаряддям у руках „оберпрокуратора Св. Синоду“, світської людини. У такому стані стрінула російську церкву революція 1917. р.

Вже на початку революції покладано великі надії на будуче для дальшого, кориснішого розвою православної церкви. Православ'є, що досі чуло на собі сильний тягар царського режиму, почувось нараз звільнене з тісних обіймів „*bracchii saecularis*“. Почуло волю, до якої даремне стреміло впродовж століть. Тимчасовий революційний уряд Керенського признав незалежність церкви або радше ратифікував її „розвід“ з державою. Так несподівано звільнена православна церква, зовсім до сего неприготована, дала вкоротці доказ, що вона без опертя на світську владу не може жити. — Подією, яка розбудила велику надію у православних кругах у перших днях революції, було скликання всеросійського Собору 5. листопада 1917. р. у Москві. Сам Собор був під знаком внутрішнього розкладу у православному життю. Показалося, що серед учасників Собору много було таких, що переймалися реформаторським духом, що стреміли до переведення основної реформи у церковнім організмі більш-менш по лінії протестантської ліберальної доктрини. Домагались вони між прочим демократизації церковного устрою через участь світських людей у заряді церкви; упрощення обичаїв та приноровлення дисциплінарних законів до потреб хвилі, до духа нових часів, відносин і т. д., як н. пр. усунення безженности єпископів, надання права другий раз женитися вдівцям-священникам і т. п. Більше ліві сторонництва виступили проти вибору патріярхи; вибір патріярхи спричинивби централізацію церковного устрою, а се занадто нагадувало би доосередний устрій церкви за царату, а „що найгірше“, зближило би під зглядом адміністрації і дисципліни православну церкву до катекзохен централістичної католицької Церкви. Устрій православ'я — говорили — має бути такий, щоби по зов-

нішних знаках можна було відрізнити православіє від католицизму. „Правдива Церква має бути видима“ — казали піоніри сего сторонництва. Ось так вже перший Собор був неначе ластівкою дальшої долі православія, а саме цілковитого його сектантського зріжничковання. Всетаки на сему Соборі вибрано патріярха митр. Тихона. Щоб задоволити бажання демократичних і лівих сторонництв, значить, щоб допустити до заряду церкви світських та забезпечити устрій церкви від „небезпечної“ централізації, покликано до життя дві інші установи, а саме „Синод“ зложений з самих єпископів та „Найв. Церковну Раду“ зложену посполу так з світських, як з духовних. Судьбою православія мав правити митрополит спомаганий Синодом і Найв. Церк. Радою.

Здавалося — усі були задоволені; справи церковної адміністрації уладжено як найкраще. Та се лише так здавалося. Незабаром почалися тертя. Осіню 1919. р. патріярх Тихон отверто виступив проти безбожницького большевицького режіму. Між іншим зарядив, щоби всі єпископи, священники і вірні вважали церкву за відділену від держави, а піддавалися усім розпорядженням совітської влади, як довго сі розпорядження не противорічать обовязкам релігії та засадам віри й моралі. Богато єпископів і духовенства з т. зв. прогресивного сторонництва виступили з критичними замітками проти зарядження патріярха. Становище Тихона до безбожницького большевизму названо екстремістично-реакційним, замаскованим монархізмом, шкідливим для дальшого розвою православія. До остріших терть дійшло 1920. р. — Не зважаючи на приречення скликати в найблищому часі другий Собор, Тихон не спішився вволити волю т. зв. опозиції. Тоді часть єпископів відірвалася і повстала т. зв. „Синодальна Церква“. Синодальники заявили льяольність зглядом совітського уряду, впровадили багато змін у церковній дисципліні, а щоби дорівнати т. зв. тихонівську церкву, почали масово святити нових єпископів. Тихонівці не дали себе „переліцитувати“ і в короткому часі було по обох сторонах около 500 єпископів, під час коли за царату число всіх єпископів ледви доходило до 100.

До цілковитого розділу прийшло в маю 1922. р. Се був час великого голоду. Внаслідок нерозумної господарки уряду, а передовсім внаслідок величезних видатків сполучених з пропагандою большевизму за границею прийшло до цілковитого зубожіння населення так, що воно стало в обличу голодового вимирання. Уряд, ані не змінив свою господарчу політику ані не пішов на зустріч зовсім справедливим постулятам населення

та припинити колективізацію і вивлащення кінцевих до життя середників. Зовсім несподівано зарядив грабіж церковних маєтків і цінностей, заявляючи, що ся конфіскація збереже життя мільонів робучого люду. Конфіскація відбулася, а люди як гинули передше — так гинули дальше, бо гроші пішли на заграничну пропаганду. Та проти сеї конфіскації рішучо виступив патріярх Тихон, нап'ятував політику уряду та його відношення до церкви. Наслідки не дали на себе довго ждати. Вже 6. мая 1922. р. інтерновано Тихона в однім з монастирів. Патріярх, сподіючися увязнення, передав свою власть ярославському митрополиті Агафангелови, аж до найближчого майбутнього Собору, який мав вирішити дальшу долю православної церкви. Між тим круги духовенства, прихильно настроєні до совітського уряду, увязнення Тихона вважали за пригідний момент до переведення плянованої ними віддавня реформи в церковній адміністрації. Вже шестого дня після увязнення, а саме 12. мая перевели вони „революцію“ у церковному заряді. Саме в ночі 12. мая зявилося у келії Тихона 5 людей, а саме: Введенський, Красницький, Калиновський, Белкоф та Стадник і зажадали від Тихона зречення з патріяршої гідности та передання власти в руки „Найвищої Церковної Ради“, покликаної до життя на московськім Соборі 1917. р. Серед яких обставин зрікався своєї влади сей тоді ще дійсно витревалий та мужний патріярх у тісній келії серед тихої темної ночі — не знати. Досить, що передав у руки напасників акти та підписав свою абдикацію. Патріярх однак зазначив, що забране мають передати митр. Агафангелові. Та сі люді зробили що іншого: 29. мая створили „Найвисший Церковний Заряд“, якого головою став хитрий та підступний єпископ Антонін.

Ось так повстає т. зв. „Жива Церква“. На вставлення представників „Живої Церкви“ большевицький уряд не впустив Агафангела до Москви; „Найв. Церк. Заряд“ зложивши заяву льяольности зглядом комуністичної влади та піддавши себе під її опіку, проголосив себе одиноким правним спадкоємцем Синоду (прибічної ради патріярха від 1917. р.) та одиноким правним зверхником православної російської церкви.

Часть єпископів не признала узурпаторських претенсій „Найв. Цер. Заряду“ і так повстає побіч „Синодальної Церкви“ (1920) та нової „Живої Церкви“ — т. зв. „Тихонівська Церква“. Всі три взаємно називали себе в додатку „раскольниками“. Та се ще не кінець „раскольницького процесу“. Вже 1922. р., т. зн. таки в році повстання „Живої

Церкви“ приходять до конфлікту між Антоніном, Красницьким і Введенським. Конфлікт кінчиться повстанням двох нових церков: 1) „Церква Відродження“ — Антоніна; 2) „Унія громад давньої Апостольської Церкви“ з Введенським на чолі. Красницький полишаєся nadalьше у „Живій Церкві“. Всі три згадані церкви годилися в однім: опозиції до Тихона. На тлі тих спільних точок, антитихонівці скликали 1923. р. Собор у Москві. Собор, у якому взяли участь 62 антитихонівські єпископи, осудив становище Тихона до совітської влади, зробив над ним позаочний суд і на нім позбавлено Тихона патріяршої гідности та зредуковано до світського стану. Совітський уряд за посередництвом турецького уряду вистарався для сего московського Собору апробату від царгородського патріярхи. Сей „вселенський патріярх“ вповні одобрив постанови сего Собору т. зв. „другого всеросійського“ та рівночасно признав „Найв. Церк. Заряд“ за властивого зверхника російської православної церкви.

При кінці 1923. р. патріярх Тихон видав пастирський лист до своїх вірних, у якому висловлює жаль за своє попереднє поведення зглядом совітської влади, та заявив, що „від сьогодня я не є ворог совітської влади“. Рівночасно заявив, що „Жива Церква“ новаторів позбавлена ласки. Тому взиває всіх не брати ніякої участі у новаторських згромадженнях. „Скруха“ Тихона поставила його групу у можливості дальшого успішного розвою, а рівночасно видерла „Живій Церкві“ її виключний монополь на „опіку уряду“, через що значно ослабила її впливи. Много єпископів повернуло назад до тихонівської церкви так, що вона стала знова найбільш чисельною православно-російською сектою. Між тим у „Живій Церкві“ дозріває розклад. Введенський зриває злуку з сею церквою й організує нову „найвищу власть“ для православія, а саме: „Найвищий Синод православної російської Церкви“. Введенський, незвичайно проворний і меткий чоловік, виеднує особливі привілеї для своєї „синодальної церкви“, як н. пр. виключне право провадження богословського інституту, видавання релігійних часописий і т. д. Через заприяненого з большевиками Кемалю-Пашу навязуєся контакт між „синодальною“ церквою і византійським патріярхом, який признає „синодальну церкву“ як правну наслідницю колишньої синодальної патріяршої. Сей зворот політики Византії також залежить від одного інциденту між Тихоном а представниками царгородського патріярхи. Саме сі представники зажадали частинного підпорядковання московського патріярхату під византійський. Сильно здивований спробами вмішу-

вання чужого патріярхи у внутрішнє життя незалежної автокефалії, Тихон строго відповів, що „Св. Собори признають царгородському єпископови примат почести, але ніколи юрисдикції“. Ся рішуча постава Тихона, як також і політичні чинники (добрі відносини між Москвою і Стамбулом) спричинили мабуть зміну симпатій царгородського патріярха в некористь Тихона.

1924. р. умер творець большевицької Росії — Ленін. З сеї нагоди так тихонівська, як і синодальна церква старалися зеднати для себе довіря уряду, і то в той самий спосіб: обі висказали через своїх представників Тихона і Евдокима своє співчуття. Тихон короткими чемностевими фразами, від яких не тхнуло самопониженням. За се взірцем, клясичним приміром сервілізму та заперечення своєї людської чести се лист Евдокима, представника „синодальної церкви“, який дослівно передруковує большевицька „Правда“ з 25. січня 1924. р. Ось текст сего документу:

„До центрального езекутивного комітету російської совітської республіки, на руки предсідника Калініна.

Св. Синод російсько-православної Церкви висловлює Вам найглибше співчуття ізза смерти великого освободителя нашого народу з царства столітнього гнету на шлях до повної свободи й самоправлення. Нехай безпереривно жиє в серцях тих, що осталися ясний образ великого Борця і Страждальця за свободу гнетеного люду, за ідею правдивого, загального братерства і нехай він просвічує всім у борбі за осягнення повного щастя людства на землі. Ми знаємо, що народ його щиро любив. Нехай сей гріб видасть тисячі нових Ленінів і всіх їх зединить в велику, братню, згідливу родину. Нехай у грядучому часі, не затресе ніколи з памяти людий дорога до сего гробу, до сеї колиски свободи цілого людства. Сей мерлець буде голосніше говорив через ряд століть до серця й розуму поколінь, як за життя говорив. Так, нехай від тепер сей німий гріб стане ніколи невмовкаючим трибуналом — од рода в рід — для всіх, що бажають собі щастя. Вічна память і вічний спокій твоїй многострадальній, добрій, християнській душі! Предсідник Св. Синоду, Митрополит Евдоким“.

Ось в сей спосіб „синодальна церква“ взяла рекорд між православними сектами у перегонах льяольности зглядом безбожницького, комуністичного уряду.

Дня 7. квітня 1925. р. умер патріярх Тихон. З його смертю зачинаєся нова філя випадків, що зовнішним ходом нагадують аріянські спори й свари з IV. століття. Не зважаючи на 23. закон Антіохійського Собору, що забороняв єпископам імену-

вати своїх наслідників, Тихон недалеко до смерті, назначив на випадок своєї смерті, або поновного ув'язнення аж трьох евентуальних наслідників, а саме митрополитів: Кирила Казанського, Агафангела Ярославського і Петра Крутицького, які малиби заступати його послідовно один по другім аж до найблищого Собору, що мавби зайнятися вибором патріярха. Кирило і Агафангел були при смерті патріярха на вигнанні; зібрані 58 єпископів тихонівської церкви домагалися, щоби Петро, митр. Крутицький, як один з уповновласнених Тихоном переняв уряд патріярха, що й він зробив 12. IV. 1925. р. Тому, що зразу остро виступив проти новаторів з „живої церкви“ посуджено його о „контрреволюцію“ й запроторено у страшну Любянку. Петро вспів однак іще назначити своїх заступників, а саме: Сергія, Новгородського митрополита, митрополита Михайла, Ексарха України і Йосифа, Ростовського архієпископа. Як перший Сергій обняв уряд заступника патріяршого трону, однак не дістав дозволу на виїзд з Нижнього Новгороду до Москви. Се скрутне положення Сергія використовує Григорій, та дає початок новому розламові, т. зв. „Григорієвщині“, що за ціль поставила собі управу церкви по „соборному началі“. Приклонники Архієп. Григорія назвали себе „староцерковниками“. Першим актом сеї галузи православія було обовязкове „прийдіте поклонімся“ в сторону совітської влади. За ціну визнання большевиків одержали легалізацію свого згромадження, або іншими словами, право до дальшого існування. Сергій, що виступив проти Григорія, — опинився у вязниці. Староцерковники перенесли адміністраційний заряд своєї церкви до т. зв. Донського монастиря. Між тим, зовсім несподівано, повернув з заслання Агафангел, признаний Тихоном на свого заступника. Сейчас публично оголосив, що обіймає уряд намісника патріярха. Незабаром з огляду на старість та знищене на засланні здоровля — добровільно уступив. Між тим „синодальна церква“ скликала у жовтні 1925. р. собор, т. зв. III. всеросійський. Участь у тому соборі, крім многих „синодальних“ єпископів і священників, взяла також представники александрійського і константинопольського патріярхів. На сему соборі надано православній церкві нову Конституцію, силою якої знесено патріярхат. Впроваджено також багато змін на полі літургії та церковної дисципліни, між іншим позволення женитися єпископам. Багато єпископів, що засідали на соборі, між ними й Введенський антиципували собі те право, й заки ще собор ухвалив — поженилися. Синодальна церква чисельно представлялася найсильнішою схизматичською групою, аж до часу, коли

до повного значіння прийшов митр. Сергій. По короткому побуті на волі, Сергій знова попав у вязницю. Вслід за ним наступило увязнення майже всіх його вікаріїв: Йосифа з Нижнього-Новгороду, Корнилія з Свердловська і Тадея з Астрахані. Останній Серафим, з огляду на тяжкі відносини й утруднення централістичного заряду, признав усім дієцезіям автономну самоуправу.

Тяжко уявити собі психічні переживання Сергія у тюрмі. Вістка за вісткою мов молотом ударяла у його вязничну келію, а кожна страшніша. Він бачив, що хаос у православній церкві зростає, що розбиття змагаєся, що ковчег православія потапає у морі спорів, що совітський уряд прямує до цілковитого знищення сеї церкви знаменитою в хитрості метою: „пусти хлопа на хлопа“. Можливо саме ті переживання вплинули на зміну Сергієвої політики зглядом большевиків. Хоч і з іншої сторони — його характер ніколи не відзначався стійністю. Покинувши Тихона, коли його запроторено у тюрму, перекидався з одної церкви до другої, заки знова не повернув до того самого Тихона, коли по зложенні заяви льяольности зглядом большевиків випущено його з тюрми. Не знати як воно сталось, але се правда, що Сергія випущено з тюрми, а вже у липні 1927. р. появилася його торжественна заява льяольности, стилем то-тожна з кондоленційним листом Евдокима. Сергій завів у літургії молитви за большевицьку владу, та приказав, щоби в богослуженнях, побіч імени Петра Крутицького (фактичного наслідника Тихона, якого Сергій був лише вікарієм) згадувано його імя. Се викликало обурення у деяких єпископів, як н. пр. Йосифа, єпископа Ярославського, але при помочи большевиків скоро зліквідовано сей т. зв. йосифініянський розлам. Сергій справляв найвищу власть у церкві, підчас коли його настоятель митр. Петро Крутицький „відбував подорож“ з одної тюрми до другої. Сергій за сей час зеднував собі симпатії большевицького уряду ріжними заявами вірности й послуху зглядом большевицької влади, яку визнав за походячу від Бога, велику опікунку православія, що надала розвоєви православія правдиву, нічим необмежену свободу і т. д. При кінці 1929. р. зачали появлятися в католицьких краях сильні протести проти релігійних переслідувань у С. С. С. Р. Дня 2. лютого 1930. р. Папа Пій XI. звернувся в листі до кард. Помпілія, до цілого католицького світу з зазивом о молитви за переслідуваних у Росії. Щоби засипати піском очи цілому світові, щоби закинути неправду словам Папи Пія XI. — совітський уряд ужив за зняряддя митрополита Сергія. Сергій, у повнім орнаті, в окруженні свого духовенства, в присутності заграничних кореспон-

дентів прочитав документ підписаний членами св. Синоду, яким публично заявив, що у С. С. С. Р. нема релігійного переслідування. Свою „бесіду“ закінчив острим осудженням політики Папи Пія XI., католицької Церкви взагалі, а передусім проти Архієпископа Кентербуренського (Canterbury), „що підкладає новий вогонь для підготовки війни проти народів совітського Союзу“. Тим славним документом Сергій відкріся публично людської чести, але за се зеднав для себе прихильність власть-імущих. При помочі большевиків, Сергій ліквідує успішно „разкольніцький дух“. Сегодні майже нема ніякої чутки про „живу церкву“; замовкла й „синодальна церква“ Введенського. Є лише Сергій, що абсолютно рядить тою церквою, якої дійсно нема, що спокійно дивиться на нищення церков, на заслання тисячів духовенства й єпископів на Сибір, що мовчки дивиться на розшалілу пропаганду попираної урядом безбожницької акції. Сергій мовчить і „благоденствує“.

Ще гірший стан православія на Україні. Там зовсім не можна визнатися у сій суматосі. Є там прихильники Тихона, т. зв. „тихонівці“, є прихильники Сергія. Тихонівці мають признану московським собором 1917-18. р. автономію; однак чисельно ся група найслабша. Більший вплив має „синодальна церква“, якій собор з 1925. р. надає велику автономію, що майже рівняєся з автокефалією. Найбільша однак група, се націоналістична, що проголосила „українську автокефалію“. Ініціатором сего руху був протоєрей Василь Липківський. Не могучи зеднати собі ні одного єпископа, проголошує себе серед великого ентузіязму цілого зазбручанського населення — митрополитом. Єпископські свячення уділило йому нище духовенство враз із народом. Сей факт названо „самосвятством“. Група Липківського найсильніша. Ось так більш-менш представляєся стан православія у С. С. С. Р. Ціхує його повне безголова, спори, свари, міжусобиці, перегони в льяальности зглядом большевицького уряду — а овоч сего безчисленна скількість сект, що взаїмно себе поборюють. Ще більший хаос у життю православія можна спостеречи на еміґрації. Та про те буде мова у слідуючому числі.

(Продовження слідує).